

امانت بین کتابخانه‌ای در ایران و جهان

فرزانه امین پور^۱

چکیده

اشتراک منابع یکی از راهکارهای مقابله با محدودیت‌های مالی و فیزیکی کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی است که می‌تواند در زمینه انتخاب و تهیه منابع یا امانت بین کتابخانه‌ای و یا تلفیقی از هر دو باشد. امانت بین کتابخانه‌ای، یکی از مهم‌ترین راهکارهای اشتراک منابع است که امکان استفاده از منابع کتابخانه‌ها را در سطح کتابخانه‌های یک کشور، یک منطقه و یا حتی در سطح بین‌المللی فراهم می‌آورد. مقاله حاضر، تاریخچه و وضعیت کنونی نظام امانت بین کتابخانه‌ای در ایران و کشورهای منتخبی از پنج قاره جهان را مورد بررسی قرار می‌دهد.

کلیدواژه‌ها

کتابخانه، امانت بین کتابخانه‌ای، اشتراک منابع، همکاری بین کتابخانه‌ای، تاریخچه، ایران.

مقدمه

پژوهش، بستر اصلی توسعه است. به گونه‌ای که توسعه‌یافتگی کشورها را می‌توان از میزان فعالیت‌های پژوهشی، تولیدات علمی و همچنین بهره‌مندی آنان از علوم سنجید. به عبارت دیگر در عصر حاضر، برتری کشورها نسبت به یکدیگر به علم و کاربرد آن بستگی دارد (۴: ۷). یکی از شرایط لازم برای ارتقای عملکرد پژوهشی و افزایش تولیدات علمی، ایجاد هماهنگی و تقویت روش‌های همکاری

مقابل میان کتابخانه‌هاست تا بدین‌وسیله بتوان مدارک و اطلاعات مورد نیازی که در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاعاتی مختلف وجود دارد، به سرعت و سهولت در دسترس پژوهشگران متقاضی در مناطق مختلف کشور قرار داد.

در شرایطی که پدیده تورم اطلاعات، محدودیت‌های مالی و فیزیکی کتابخانه‌ها و رشد فزاینده بهای مدارک علمی، کتابخانه‌ها را در زمینه دسترسی به منابع اطلاعاتی مورد

۱. کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی اصفهان f.aminpour@gmail.com

نیاز کاربران خود با مشکل مواجه ساخته، خودکفایی کتابخانه‌ها به معنای تملک همه منابع اطلاعاتی، نه امکان‌پذیر و نه مقرون به صرفه است. از این‌روست که امروزه سیاست کتابخانه‌ها از مالکیت منابع^۲ به دسترسی به منابع^۳ تبدیل شده است (۳۸: ۹۹-۱۰۰). سیاست جاری، اغلب از طریق به‌کارگیری مکانیزم‌های مختلف همکاری بین کتابخانه‌ای^۴ اجرا می‌شود. همکاری بین کتابخانه‌ای اصطلاحی جامع برای طیفی گسترده از فرایندهایی است که در جریان آن گروهی از کتابخانه‌ها به منظور تحقق اهداف مشترک و بهره‌برداری بیشتر از منابع خود به شکل‌های گوناگونی چون فهرست‌نویسی تعاونی^۵، تبادل اطلاعات کتاب‌شناختی، اشتراک منابع و مانند آن با یکدیگر به همکاری می‌پردازند (۵: ۱۸۸۶).

اشتراک منابع^۶ یکی از صورت‌های همکاری بین کتابخانه‌ای در زمینه مجموعه‌سازی است که در نتیجه تجدید ساختار مجموعه‌سازی سنتی و تغییر در فلسفه مالکیت مجموعه ایجاد شده است. اشتراک منابع به فعالیت‌هایی اطلاق می‌شود که براساس یک توافق رسمی یا غیررسمی میان گروهی از کتابخانه‌ها برای اشتراک مجموعه‌ها، اطلاعات، امکانات، نیروی انسانی و نظایر آن در جهت تأمین منافع کاربران و کاهش هزینه‌های مجموعه‌سازی انجام می‌شود (۴۳).

یکی از مکانیزم‌های اشتراک منابع، امانت بین کتابخانه‌ای^۷ است که امکان استفاده از منابع کتابخانه‌ها را در سطح کتابخانه‌های یک کشور، یک منطقه و یا حتی در سطح بین‌المللی فراهم می‌آورد. در نظام امانت بین کتابخانه‌ای، مراجعان یک کتابخانه می‌توانند به شکل غیرمستقیم به منابع اطلاعاتی سایر کتابخانه‌ها دسترسی پیدا کنند. به این صورت که یک کتابخانه مدارک مورد نیازی را که در مجموعه‌اش وجود ندارد از کتابخانه‌های دیگر درخواست کرده و در اختیار کاربران خود قرار می‌دهد (۲۸: ۳۱۸). پیشرفت تکنولوژی و ظهور شبکه گسترده جهانی (وب) نه تنها از اهمیت ILL نکاسته بلکه بستر جدید و مناسبی برای اجرای آن به وجود آورده است، به گونه‌ای که امروزه حتی کتابخانه‌های الکترونیکی نیز قوانین و پروتکل‌هایی درخصوص امانت بین کتابخانه‌ای وضع کرده‌اند (۳۱).

در حال حاضر، امانت بین کتابخانه‌ای در ایران و سایر کشورها در سطوح و درجات مختلفی کمابیش در حال اجراست. به طور مثال، در حالی که کشورهای در حال توسعه در تلاش برای پیاده کردن الگوی دسترسی به موقع^۸ به جای الگوی قدیمی دسترسی در صورت لزوم^۹ برای گسترش مجموعه‌های خود هستند (۴۰: ۳۴۱-۳۴۹)، کشورهای پیشرفته راهکار دسترسی آزاد^{۱۰} به منابع را

2 . Ownership

3 . Access

4 . Library cooperation

5 . Cooperative cataloging

6 . Resource sharing

7 . Inter-Library Loan (ILL)

8 . Just-in-time

9 . Just-in-case

10 . Just when you like

که بیشتر متکی بر شبکه‌ها و منابع تمام‌متن دیجیتال است در پیش رو دارند زیرا الگوی دسترسی به موقع را دسترسی بسیار دیر هنگام^{۱۱} می‌دانند، هر چند که راهکار جدید خود را نیز بسیار گران^{۱۲} ارزیابی کرده‌اند (۲۱: ۳۱۸-۳۲۶).

پیشینه پژوهش

امانت بین کتابخانه‌ای در ایران تاکنون موضوع تعداد اندکی از پژوهش‌ها قرار گرفته و این در حالی است که در بسیاری از کشورهای پیشرفته درباره نظام امانت بین کتابخانه‌ای و راهکارهای بهبود آن پژوهش‌های زیادی صورت گرفته است.

حسینی در پژوهشی در سال ۱۳۵۲، وضعیت و آیین‌نامه امانت بین کتابخانه‌های ایران، نتیجه طرح آزمایشی و پیشرفت آن را در طی سال‌های ۱۳۵۰ و ۱۳۵۱ مورد بررسی قرار می‌دهد. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که فعالیت ILL در ایران تا سال ۱۳۴۸ ناشناخته بوده و کتابخانه‌ها به دلیل عواملی چون محدودیت‌های اداری و جنبه اموالی داشتن کتاب و همچنین نداشتن فهرست‌های مشترک، مواد کتابخانه‌ای را به یکدیگر امانت نمی‌دادند. تهیه فهرست‌های مشترک کتاب و مجلات و تدوین آیین‌نامه و خط‌مشی امانت بین کتابخانه‌ای توسط انجمن کتابداران ایران از پیشنهاد‌های این پژوهشگر برای سامان‌دهی وضعیت نظام امانت بین کتابخانه‌ای در ایران است (۸).

زندى، در سال ۱۳۷۳، به بررسی دیدگاه‌های

مدیران کتابخانه‌ها در زمینه تعاون و اشتراک منابع بین کتابخانه‌های علوم پزشکی کشور می‌پردازد. نتایج این بررسی نشان می‌دهد که برداشت و دیدگاه مثبت کتابداران نسبت به کار تعاونی، لازمه موفقیت تعاون در اشتراک منابع است. مسئولان شرکت‌کننده در این پژوهش در مورد تعاون در زمینه اشتراک منابع، نظر موافق داشته و از دیدگاه آن‌ها عامل تکنولوژی (تجهیزات و ارتباطات) تأثیر زیادی بر تعاون در زمینه اشتراک منابع بین کتابخانه‌ها دارد (۹).

نشاط، در پژوهشی در سال ۱۳۷۵، وضعیت همکاری میان کتابخانه‌های دانشگاهی و تخصصی در ایران را مورد بررسی قرار می‌دهد. بر اساس نتایج این پژوهش، تنها ۲۸ درصد کتابخانه‌های مذکور به طور جدی با یکدیگر همکاری و مبادله اطلاعاتی دارند و با این که کتابداران، ارزش همکاری را به‌عنوان وسیله‌ای برای تقویت مواد و خدمات مرجع پذیرفته‌اند، لیکن ساختار سازمانی کتابخانه‌ها فاقد توانایی درونی و بیرونی جهت همکاری‌ها، مؤثر و مورد نیاز است. این پژوهشگر، عواملی چون نبود فهرست‌های مشترک روزآمد، عدم تخصص مدیران، کمبود امکانات و تجهیزات مورد نیاز و وجود مقررات اداری و سازمانی را از مهم‌ترین دلایل عدم همکاری کتابخانه‌ها می‌داند (۱۳).

امین‌پور، طی پژوهش‌هایی در سال ۱۳۸۲ و ۱۳۸۵، نظام امانت بین کتابخانه‌ای در دانشگاه‌های علوم پزشکی کشور را مورد

بررسی قرار می‌دهد. به اعتقاد این پژوهشگر چهار دسته عوامل تکنولوژیکی، سازمانی، انسانی و اقتصادی بر نظام امانت بین کتابخانه‌ای در دانشگاه‌های علوم پزشکی کشور تأثیر داشته‌اند: نگرش مدیران کتابخانه‌ها نسبت به امانت بین کتابخانه‌ای برجسته‌ترین عامل انسانی در ارائه این خدمات بوده است. وجود یک خط‌مشی مدون و مصوب، مهم‌ترین عامل در حیطة عوامل سازمانی محسوب شده و مشکلات کتابخانه‌ها در تأمین هزینه‌های تهیه و نگهداری منابع، تجهیزات و فن‌آوری مهم‌ترین عامل اقتصادی مؤثر بر امانت بین کتابخانه‌ای در دانشگاه‌های علوم پزشکی معرفی شده است. بر این اساس، تهیه یک فهرستگان روزآمد از منابع کتابخانه‌ها مهم‌ترین عامل در بین عوامل تکنولوژیکی و همچنین در بین کلیه عوامل چهارگانه مؤثر بر نظام امانت بین کتابخانه‌ای در کتابخانه‌های علوم پزشکی کشور شناخته شده است. به این ترتیب فقدان فهرستگانی جامع و روزآمد از منابع کتابخانه‌های علوم پزشکی کشور و عدم تدوین یک خط‌مشی مدون و مصوب برای اجرای نظام امانت بین کتابخانه‌ای، مهم‌ترین دلایل عدم اجرای موفقیت‌آمیز طرح امانت بین کتابخانه‌ای در دانشگاه‌های علوم پزشکی کشور بوده است (۳: ۴۴).

ابراهیم، در پژوهشی در سال ۱۹۹۳ وضعیت و ضروریات فعالیت امانت بین کتابخانه‌ای کشورهای حوزه خلیج فارس را مورد بررسی قرار می‌دهد. بر اساس یافته‌های این پژوهش، سیستم امانت بین کتابخانه‌ای در این کشورها

علی‌رغم وجود توافقات منطقه‌ای و برگزاری سمینارهای متعدد در این زمینه از اواسط دهه ۱۹۹۰ در عمل پیشرفت شتابانی نداشته است. این امر به دلیل بروز برخی از رویدادهای منطقه‌ای مانند حمله عراق به کویت در آگوست ۱۹۹۰ بوده که تفاهم‌نامه امانت بین کتابخانه‌ای کشورهای حوزه خلیج فارس را تحت‌الشعاع خود قرار داده است. این پژوهشگر ضروریات اجرای سیستم امانت بین کتابخانه‌ای در حوزه خلیج فارس را به این شرح برمی‌شمارد: ایجاد فهرست‌های مشترک ملی در هر کشور، ایجاد فهرست‌های مشترک از موجودی کتابخانه‌های عضو در منطقه، اختصاص واحدی به نام مرکز امانت بین کتابخانه‌ای در هر یک از کتابخانه‌های دانشگاهی عضو و برقراری یک مکانیزم مناسب برای تحویل مدارک (۲۹).

لاکرویکس^{۱۳} در پژوهشی در سال ۱۹۹۴ به بررسی امانت بین کتابخانه‌ای در کتابخانه‌های علوم بهداشتی ایالات متحده آمریکا می‌پردازد. نتایج این بررسی نشان می‌دهد که کتابخانه‌های علوم بهداشتی در این کشور سالانه برای بیش از دو میلیون درخواست امانت بین کتابخانه‌ای از سیستم DOCLINE کتابخانه ملی پزشکی (NLM) استفاده می‌کنند که ۹۷ درصد این درخواست‌ها مربوط به مقالات علمی منتشر شده در مجلات بوده است. DOCLINE سیستم خودکار سفارش و تحویل درخواست‌های امانت بین کتابخانه‌ای کتابخانه ملی پزشکی آمریکاست که به منظور بهبود سرویس تحویل مدارک کتابخانه‌ها

13. Lacroix

ایجاد شده است (۳۵: ۳۶۳-۳۶۸). این سیستم از طریق شبکه ملی کتابخانه‌های پزشکی با مجموعه منابع این کتابخانه‌ها ارتباط برقرار می‌کند. در این مطالعه چهار میلیون درخواست امانت بین کتابخانه‌ای وارد شده در سیستم DOCLINE در طی دو سال متوالی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و نتایج حاصل از این دو سال به طرز چشمگیری با یکدیگر مشابه بود. یافته‌های این پژوهش، حاکی از آن است که برقراری و تغذیه سیستم امانت بین کتابخانه‌ای در آمریکا به عامل تعداد مجلات پزشکی کاملاً وابسته است (۲۲).

گاررو^{۱۴}، طی مطالعه‌ای در سال ۱۹۹۵ وضعیت امانت بین کتابخانه‌ای در آمریکای لاتین، شامل تعدادی از کتابخانه‌های مکزیک، کلمبیا، کاستاریکا و ونزوئلا را مورد بررسی قرار می‌دهد. براساس یافته‌های این پژوهش، ارتباطات اینترنتی، ایجاد فهرست‌های مشترک از منابع کتابخانه‌ها به صورت پیوسته و یا لوح فشرده، تعیین یک مرکز ملی مشخص برای تهیه و توسعه فهرست‌های مشترک، ایجاد مراکز ملی برای مدیریت و نظارت بر امانت بین کتابخانه‌ای و همچنین برگزاری سمینارها و دوره‌های آموزشی در این حوزه از مهم‌ترین عوامل بهبود نظام امانت بین کتابخانه‌ای در کشورهای آمریکای لاتین به‌شمار می‌رود (۲۶: ۱۳-۱۷).

دیوید پری^{۱۵} در پژوهشی در سال ۱۹۹۷،

امانت بین کتابخانه‌ای در انگلستان و ایرلند را مورد بررسی قرار می‌دهد. یافته‌های این پژوهش بیانگر آن است که برقراری سیستم‌های منطقه‌ای و فهرست‌های خودکار، وجود مرکز تهیه مدارک کتابخانه بریتانیا^{۱۶} که سالانه در حدود چهار میلیون درخواست امانت بین کتابخانه‌ای را پاسخ می‌گوید، زمینه موضوعی مدرک درخواستی، ارسال اطلاعات کتاب‌شناختی مدرک مورد درخواست به صورت ناقص، به امانت رفتن پی در پی مدارک پراستفاده، تأخیر در تحویل مدارک، کوتاهی یا فشار کاری کارکنان، کم اهمیت شمرده شدن نظام امانت بین کتابخانه‌ای از سوی برخی از مدیران، ناپدید شدن برخی از درخواست‌های امانت بین کتابخانه‌ای، وجود مشکلات در تهیه مدارک بسیار جدید، مسئله حقوق معنوی^{۱۷} و بهای مطالبه شده برای ارائه خدمات امانت بین کتابخانه‌ای در چگونگی اجرای نظام امانت بین کتابخانه‌ای در انگلستان و ایرلند مؤثر بوده‌اند (۴۱: ۱۴۷-۱۵۶).

گرین اوی^{۱۸}، در سال ۱۹۹۷ به بررسی امانت بین کتابخانه‌ای در استرالیا می‌پردازد. او در این پژوهش به موضوع آینده امانت بین کتابخانه‌ای استرالیا، راه‌های پیشرفت و بهبود ارائه خدمات و کاربرد تکنولوژی‌های جدید در روزآمد کردن فعالیت‌های امانت بین کتابخانه‌ای پرداخته و نتیجه می‌گیرد که امانت بین کتابخانه‌ای در سطح ملی، نرم افزار

14. Guerrero

15. David Parry

16. British Library Document Supply Centre (BLDSC)

17. Copyright

18. Greenaway

مدیریت هماهنگ امانت بین کتابخانه‌ای^{۱۹} و نرم‌افزار تحویل مدارک الکترونیکی^{۲۰} سه عامل بنیادین در تجدید و بهبود زیرساختار امانت بین کتابخانه‌ای در استرالیا و یکپارچه کردن ارائه خدمات به کاربران است (۲۵: ۱۰۳-۱۰۷).

مک لین^{۲۱} در پژوهشی دیگر در سال ۱۹۹۹ زیرساختارهای جدید اشتراک منابع اطلاعاتی در استرالیا را مورد بررسی قرار می‌دهد. به عقیده این پژوهشگر، امانت بین کتابخانه‌ای در کتابخانه‌های دانشگاهی استرالیا بیشتر بر امانت تک‌نگاشت‌ها و مقالات مجلات تأکید دارد. یافته‌های این پژوهش بیانگر آن است که وجود فهرست‌های مشترکی مانند فهرست مشترک ملی نشریات ادواری، تمایل کتابداران دانشگاهی به خودکفایی ملی پس از دوران جنگ جهانی دوم، وجود فاصله زیاد بین شهرهای اصلی این کشور که دارای مراکز مهم دانشگاهی و عدم حضور کارگزار مقتدری نظیر BLDSC در انگلستان برای تهیه و تحویل مدارک در برقراری و توسعه نظام امانت بین کتابخانه‌ای در استرالیا تاثیرگذار بوده‌اند (۳۹: ۲۵۶-۲۶۴).

صدیقی، در سال ۲۰۰۰، وضعیت امانت بین کتابخانه‌ای در کشورهای حوزه خلیج فارس را مجدداً مورد بررسی قرار می‌دهد. در این پژوهش میزان موفقیت دانشگاه نفت و معادن عربستان^{۲۲} در پاسخ‌گویی به درخواست‌های امانت بین کتابخانه‌ای،

مدت زمان صرف شده برای پاسخ‌گویی به درخواست‌ها و روش‌های تبادل درخواست‌ها و مدارک مورد نیاز، بررسی شده است. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که درخواست‌های امانت بین کتابخانه‌ای ارسالی به KFUPM در سال ۱۹۹۸، به‌طور عمده از کشورهای بحرین، کویت، عمان، قطر، امارات متحده عربی و همچنین سایر کتابخانه‌های عربستان بوده است. به اعتقاد این پژوهشگر با وجود برقراری نظام امانت بین کتابخانه‌ای در کشورهای عرب زبان حوزه خلیج فارس، این سیستم همچنان نیازمند بهینه‌سازی و توسعه است، زیرا میزان درخواست‌های رسیده از خارج از کشور عربستان علی‌رغم پاسخ‌گویی مثبت این دانشگاه بسیار ناچیز است (۴۵: ۱۴۰-۱۴۲).

امانت بین کتابخانه‌ای در ایران

طرح امانت بین کتابخانه‌ای در ایران برای نخستین بار در بیستم آذر ماه ۱۳۴۸ در جلسه‌ای با حضور جمعی از نمایندگان کتابخانه‌های کشور در قالب آیین‌نامه‌ای پیشنهاد شد و اجرای آن در همان سال توسط مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران آغاز گردید. در این جلسه مقرر شد که این طرح به مدت یک سال به‌طور آزمایشی بین تعداد معدودی از کتابخانه‌ها به اجرا در آید. گسترش این طرح، در جلسه فوق پیش‌بینی شده بود و در طی یک سال دوره آزمایشی نیز مواردی

19. Coordinated Inter-Library Loan Administration (CILLA)

20. Joint Electronic Document Delivery Software (JEDDS)

21. Mclean

22. King Fahad University of Petroleum & Minerals (KFUPM)

پیش آمد که مشارکت کتابخانه‌های دیگری را ایجاد می‌نمود. به این معنا که در بعضی موارد، موجودی کتابخانه‌های شرکت‌کننده در طرح، پاسخ‌گوی نیازها نبود و می‌بایست از کمک سایر کتابخانه‌ها نیز استفاده می‌شد. طبق آیین‌نامه این طرح که توسط مرکز اسناد و مدارک علمی ایران تنظیم شده بود، این مرکز به عنوان مرکز رابط بین کتابخانه‌ها عمل می‌کرد. به این ترتیب، کتابخانه‌های درخواست‌کننده، درخواست‌های خود را به مرکز اطلاعات و مدارک علمی ارائه می‌کردند، سپس این مرکز درخواست‌های رسیده را به کتابخانه امانت‌دهنده ارسال و مدارک امانتی یا تصاویر آن‌ها را بعد از دریافت از کتابخانه امانت‌دهنده به کتابخانه درخواست‌کننده ارسال می‌کرد. مکاتبات مرکز با کتابخانه‌ها از طریق نامه‌رسان‌های مرکز انجام می‌شد و کلیه مخارج مبادله به جز مخارج پستی مکاتبات نیز برعهده مرکز اسناد و مدارک علمی ایران بود، اما تصویربرداری از مواد کتابخانه‌ای رایگان به حساب می‌آمد. مرکز اسناد و مدارک علمی خود را مسئول نگهداری از مواد امانتی می‌دانست و در صورتی که چیزی مفقود می‌شد یا آسیب می‌دید، خسارت وارده برعهده مرکز می‌بود، اما در این آیین‌نامه:

• هیچ بستری برای ارتباط مستقیم بین کتابخانه‌ها وجود نداشته و این رابطه غیرمستقیم، کند شدن روند خدمات را به دنبال داشت.

• سیستم اطلاعاتی و عملیاتی لازم (شامل فهرستگان‌ها، فرم‌ها، راهنماها، گزارش‌ها و...) مشخص نشده بود.

• هزینه‌ها مشخص نبوده و مکانیزمی برای دریافت هزینه مکاتبات پستی از کتابخانه‌ها طراحی نشده بود.

• کتابخانه‌ها در قبال ارائه خدمات، هیچ وجهی دریافت نمی‌کردند و قانونی برای حمایت مالی آنان از طرف سازمان‌های خود وجود نداشت.

در سال ۱۳۶۲ آیین‌نامه مذکور مجدداً بررسی و در سمیناری با حضور ۵۱ تن از معاونان آموزشی، پژوهشی و مسئولان کتابخانه‌های دانشگاه‌های کشور مورد تصویب قرار گرفت. تغییر مهمی که در این آیین‌نامه صورت گرفت این بود که کتابخانه‌ها می‌توانستند با یکدیگر ارتباط مستقیم داشته و برای پرداخت هزینه‌ها از تمبر استفاده کنند. اما این تغییر، نه تنها مشکلی را حل نکرد بلکه خود باعث بروز مشکلات جدیدی از قبیل چگونگی خرید تمبر، نقد کردن تمبر و به روز نبودن ارزش تمبر که همگی ناشی از نبود یک سیستم عملیاتی مناسب بود، گشت. اشکالات و نقائصی که در طراحی و اجرای خدمات امانت بین کتابخانه‌ها در طی این سال‌ها وجود داشت باعث عدم همکاری کتابخانه‌ها و در نتیجه متوقف شدن خدمات امانت بین کتابخانه‌ها در اکثر کتابخانه‌های عضو طرح شد (۱۰). به این ترتیب، این طرح به علت وجود نقائصی از جمله کند بودن روند خدمات، نبود سیستم اطلاعاتی و عملیاتی لازم، مشخص نبودن هزینه‌ها و روش‌های دریافت و پرداخت، خسارت دیدن یا گم شدن کتاب‌ها و نبود حمایت‌های مالی مشخص، با شکست مواجه شد. اجرای

ناموفق طرح امانت بین کتابخانه‌ها در طی این سال‌ها، مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران را بر آن داشت تا با طراحی مجدد سیستم امانت بین کتابخانه‌ها، فرایند اجرای آن را هموار سازد. به این منظور، در سال ۱۳۷۵، طرحی با عنوان «طراحی سیستم جدید امانت بین کتابخانه‌ها» و با هدف فراهم‌آوری ملزومات اجرای کارا و اثربخش طرح امانت بین کتابخانه‌ها انجام شد (۹).

طرح امانت بین کتابخانه‌ها با عنوان «طرح امین» از نیمه دوم سال ۱۳۷۹ به اجرا در آمد. با عضویت در این طرح، کتابخانه‌ها می‌توانند منابع موجود در دیگر کتابخانه‌ها را به امانت گیرند و یا از آن‌ها تصویر تهیه کرده و در ازای خدماتی که از دیگر کتابخانه‌ها دریافت می‌دارند، هزینه پرداخت کنند. بدین شکل، علاوه بر اینکه کتابخانه درخواست‌کننده موفق به تأمین نیاز اطلاعاتی خود می‌شود، بخشی از انگیزه‌های لازم برای همکاری کتابخانه ارائه‌کننده خدمات نیز فراهم می‌آید. به منظور بالا بردن اطمینان از جایگزینی مدارک گم شده و خسارت دیده، کتابخانه‌ها وجه‌الضمانی را به صورت سپرده نزد مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران می‌سپارند.

براساس آیین‌نامه طرح امین، کلیه کتابخانه‌های دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی و پژوهشی سراسر کشور می‌توانند در این طرح شرکت کنند و در این صورت موظفند براساس مقررات و ضوابطی که توسط این مرکز تعیین می‌شود، عمل کنند. در این آیین‌نامه، از دو نوع کتابخانه رابط و وابسته، یک مرکز هماهنگ‌کننده و همچنین بهامهر

نام برده شده است. طبق تعاریف آیین‌نامه مذکور:

- مرکز هماهنگ‌کننده، سازمانی است که انجام وظایف هماهنگی طرح را در قالب اجرای دوره‌ای آن، تدوین و اصلاح مقررات هر دوره، پذیرش اعضا، تهیه راهنماها و فهرست‌های لازم در طرح، پیگیری و رسیدگی به تخلفات و فروش و نقد کردن بهامهرها به‌عهد می‌گیرد. کلیه وظایف این مرکز را مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران به‌عهد می‌گیرد.

- کتابخانه رابط، کتابخانه‌ای است که وظیفه درخواست و تهیه اصل یا تصویر مدارک را از دیگر کتابخانه‌های رابط برای کتابخانه‌های وابسته و متقاضیان خود و همچنین پاسخ به درخواست‌های رسیده از سوی دیگر کتابخانه‌های رابط را عهده‌دار است.

- کتابخانه وابسته، کتابخانه‌ای است که از طریق کتابخانه رابط خود به درخواست‌های متقاضیان خود و درخواست‌های رسیده از سایر کتابخانه‌ها پاسخ می‌دهد.

- بهامهر، برگی است بهادار برای پرداخت هزینه خدمات امانت بین کتابخانه‌ها که توسط مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران منتشر می‌شود و تنها کتابخانه‌های رابط عضو طرح می‌توانند در چارچوب مقررات طرح آن را از این مرکز خریداری کرده و یا به آن بفروشند.

بر اساس مقررات کلی این آیین‌نامه، تبادل فرم‌های درخواست و مدارک یا تصویر آنان بین کتابخانه‌ها همگی می‌بایست توسط پست

پیش‌تاز انجام شود. مدت امانت هر مدرک از تاریخ ارسال از کتابخانه تا تاریخ بازگشت به کتابخانه یک ماه بوده و در صورتی که مدرک مورد نظر رزرو نشده باشد برای یک بار دیگر و به مدت پانزده روز قابل تمدید است. حداکثر تعداد صفحات تصویر درخواست شده، ۵۰ صفحه از مدرک است. هزینه خدمات امانت و تصویر مدرک با ارسال به‌همراه از طرف کتابخانه درخواست‌کننده خدمات به کتابخانه ارائه‌کننده خدمات پرداخت می‌شود. مدت اعتبار عضویت در این طرح یک‌سال بوده و تمدید آن با پذیرش شرایط و ضوابط اعلام‌شده از طرف مرکز امکان‌پذیر خواهد بود. کتابخانه‌های عضو موظفند تا پایان دوره مقررات طرح را پذیرفته و اجرا نمایند. عضویت جدید و یا تمدید آن، تنها در ابتدای هر دوره قابل انجام است (۱).

در سطح وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی نظام امانت بین‌کتابخانه‌ای با وجود آنکه سال‌ها نظر مسئولان امر را به خود جلب کرده، هنوز در سطح کتابخانه‌های این وزارتخانه به اجرا در نیامده است. در همین راستا، اداره کل اطلاع‌رسانی کتب و نشریات معاونت پژوهشی وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی در سال ۱۳۷۸ طرحی را با عنوان «طرح گسترش خدمات کتابخانه‌های علوم پزشکی کشور» ارائه کرد. هدف از این طرح فراهم آوردن امکان دستیابی دانشجویان و استادان هر یک از دانشگاه‌های شرکت‌کننده در طرح به منابع کتابخانه‌های سایر دانشگاه‌ها از طریق امانت

بین‌کتابخانه‌ای، ارسال کپی مقالات مجلات علوم پزشکی و کارت مخصوص عضویت اعضای مشمول این طرح یعنی اعضای هیئت علمی و دانشجویان مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری بود. این طرح می‌بایست در سه مرحله به اجرا درمی‌آمد. فاز اول این طرح، هشت دانشگاه علوم پزشکی در سطح شهر تهران یعنی دانشگاه‌های علوم پزشکی تهران، ایران، شهید بهشتی، ارتش، بقیه‌الله، بهزیستی و توانبخشی و دانشگاه‌های شاهد و آزاد اسلامی را به مدت یک سال و پس از رفع مشکلات احتمالی به مدت سه سال تحت پوشش قرار می‌داد. در مرحله دوم اجرای طرح، علاوه بر دانشگاه‌های مورد نظر، سایر دانشگاه‌های علوم پزشکی مهم نظیر اصفهان، شیراز، مشهد، تبریز، همدان، کرمانشاه و کرمان نیز حضور می‌یافتند. در فاز سوم پس از اطمینان از نحوه اجرای مطلوب آن، این طرح در سطح کشور قابل گسترش بود. متأسفانه، علی‌رغم تدوین دستورالعمل و آیین‌نامه‌های اجرایی اولیه، این طرح تاکنون به اجرا در نیامده است (۱۱).

امانت بین‌کتابخانه‌ای در سایر کشورها ایالات متحده آمریکا

نظام امانت بین‌کتابخانه‌ای به شیوه جدید، با پیشرفت حرفه کتابداری در آمریکا در اواخر قرن نوزدهم شکل عملی به خود گرفت. در سال ۱۸۷۶، ساموئل گرین در نامه‌ای به سردبیر مجله کتابداری، پیشنهادی مبنی بر اتکای کتابخانه‌ها به یکدیگر در برآوردن نیاز مراجعان ارائه داد که براساس آن کتاب‌های یک کتابخانه

برای مدت کوتاهی می‌تواند به مراجعان کتابخانه دیگر امانت داده شود (۳۰:۱۹۷).

دهه ۱۸۹۰، شاهد آغاز برنامه‌های عمده همکاری بین کتابخانه‌ها در سطح آمریکا بود. در سال ۱۸۹۸ انجمن کتابداری آمریکا شروع به انتشار کارت‌های تحلیلی به عنوان یک برنامه مشترک فهرست‌نویسی و نمایه‌سازی نمود. در سال ۱۸۹۹، طرح ایجاد یک کتابخانه امانت‌دهنده به سایر کتابخانه‌ها مطرح و کتابخانه کنگره یا یک کتابخانه مستقل برای این منظور پیشنهاد گردید. کتابخانه کنگره آمریکا در سال ۱۹۰۷، خط‌مشی امانت بین کتابخانه‌ها را منتشر ساخت و تا سال ۱۹۰۹ تعداد ۱۰۲۳ جلد کتاب به ۱۱۹ کتابخانه امانت داد (۲).

در سال ۱۹۱۳، انجمن کتابداران آمریکا همایشی در زمینه خدمات امانت بین کتابخانه‌ای برگزار کرد که منجر به تصویب قانون امانت بین کتابخانه‌ای در سال ۱۹۱۶ گردید. در پنجاهمین نشست انجمن کتابداران آمریکا در سال ۱۹۳۶ پیشنهادهایی برای تغییر قوانین قبلی در جهت تقویت خدمات ILL ارائه شد، اما این تغییرات تا دهه بعد صورت عملی به خود نگرفت. سرانجام در سال ۱۹۴۰، قانون جدیدی با تغییراتی به تصویب رسید که در آن نظام امانت بین کتابخانه‌ای علاوه بر پژوهش، در خدمت اهداف غیرپژوهشی نیز قرار گرفت. از آنجا که کمتر از ۲۰ درصد کتابخانه‌ها تا سال ۱۹۵۲ قانون فوق را پذیرفته بودند، در این سال سومین قانون امانت بین کتابخانه‌ای با تغییرات بیش‌تری به تصویب رسید. در سال

۱۹۶۸، چهارمین قانون نیز به اجرا درآمد و در نهایت در سال ۱۹۷۰ دستورالعمل استفاده از خدمات امانت بین کتابخانه‌ای در ۱۱۶ صفحه منتشر شد. در این قانون چنین آمده که چون کتابخانه‌ها قادر به تهیه کلیه مدارک و منابع مورد نیاز مراجعان خود نیستند و از سوی دیگر، پیشرفت علم و دانش، هدف اولیه آن‌ها محسوب می‌شود، استفاده از نظام ILL برای برآوردن نیازهای اطلاعاتی، آموزشی، پژوهشی و مطالعاتی ضرورت دارد (۱۲: ۳-۸).

در حال حاضر، کتابخانه‌های ایالات متحده طیفی غنی و متنوع از خدمات و مجموعه‌ها را عرضه می‌کنند. هر چند که این کتابخانه‌ها اغلب به لحاظ حوزه عمل با یکدیگر تفاوت دارند، لیکن همه آن‌ها از نظر مهم شمردن دسترسی مراجعان خود به منابع مورد نیاز و هزینه‌های مربوط به آن اتفاق نظر دارند. این کتابخانه‌ها دارای سابقه‌ای عمیق در اشتراک منابع هستند که اغلب در قالب کنسرسیوم‌های کتابخانه‌ای مطرح می‌شود. در بیشتر موارد، عوامل جغرافیایی در شکل‌گیری کنسرسیوم‌ها نقش مهمی دارد. در کنسرسیوم‌های کتابخانه‌ای آمریکا که در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ رشد سریع خود را آغاز کرده‌اند، ایده اساسی اشتراک منابع، عنصری قوی به‌شمار رفته و در بسیاری از موارد، امکان امانت منابع در قالب موافقت‌نامه‌هایی لحاظ می‌شد. در برخی از کنسرسیوم‌ها، ارائه خدمات امانت به دیگر کتابخانه‌های عضو کاملاً محدود شده و تنها اعضای هیئت علمی و دانشجویان تحصیلات تکمیلی را دربرمی‌گرفت و حتی در پاره‌ای از

موارد، امانت گرفتن مواد از این هم محدودتر می‌شد. این برهه شاهد شکل‌گیری چندین خدمت عمده بین‌المللی نظیر OCLC^{۲۳} و RLIN^{۲۴} بود که پشتیبانان ارزنده‌ای برای همکاری و امانت بین کتابخانه‌ها محسوب می‌شوند (۶).

هر چند که اطلاعات دقیقی در مورد آمار امانت بین‌کتابخانه‌ای در ایالت متحده آمریکا وجود ندارد، با این حال تعداد درخواست‌های سالانه در حدود ۲۵ تا ۳۰ میلیون مورد برآورد شده است. در حدود نیمی از مبادلات امانت بین‌کتابخانه‌ای مربوط به مدارک برگرداندنی نظیر کتاب، مواد دیداری و شنیداری، میکروفرم و نظایر آن بوده است. امروزه اکثر کتابخانه‌های آمریکا حداقل از یکی از سیستم‌های ارسال پیام، نظیر DOCLINE، RLIN، ویا OCLC^{۲۵} استفاده می‌کنند. برخی از این کتابخانه‌ها نیز مقالاتی را از طریق فاکس و یا سیستم Ariel^{۲۶} ارسال می‌کنند. در مجموع، امروزه سیستم درخواست و تحویل مدارک در آمریکا به طور چشمگیری پیشرفته و گسترده است. با این وجود، کیفیت و سرعت این سیستم هنوز هم پایین‌تر از سطح انتظارات کاربران کتابداران است (۳۲: ۸-۱۰).

مکزیک

مکزیک یکی از معدود کشورهای

آمریکای لاتین است که دارای سیستم امانت بین‌کتابخانه‌ای پیشرفته است. بیشتر کاربران این سیستم را بخش آموزش عالی این کشور تشکیل می‌دهد. پروژه امانت بین‌کتابخانه‌ای آمریکا-مکزیک یکی از موفق‌ترین برنامه‌های ILL است که از سال ۱۹۸۹ در بین تعدادی از کتابخانه‌های مکزیکی و آمریکا در حال اجراست (۳۳: ۱۷-۲۴). این پروژه که در ابتدا قرار بود به مدت ۶ ماه به طول انجامد، با چنان موفقیت و استقبالی مواجه شد که مقرر گردید همچنان ادامه یابد. در حال حاضر، ارسال درخواست‌های ILL و مدارک درخواستی این پروژه به صورت الکترونیکی صورت می‌گیرد. به جرئت می‌توان ادعا کرد که دستورالعمل استفاده از خدمات امانت بین‌کتابخانه‌ای آمریکا - مکزیکی، ترافیک یکسویه‌ای در ارائه خدمات بین دو کشور ایجاد کرده است، زیرا کتابخانه‌های مکزیکی و کاربران آن‌ها بسیار بیش‌تر از کتابخانه‌های آمریکایی از مزایای این سیستم بهره برده و مدارک مورد نیاز خود را تأمین می‌کنند (۱۹: ۱۲۶-۱۲۸؛ ۲۷: ۱۲-۱۴).

انگلستان

در حال حاضر، مرکز تهیه مدارک کتابخانه بریتانیا مهم‌ترین سازمانی است که در سراسر جهان در زمینه امانت بین‌کتابخانه‌ای فعالیت دارد. این مرکز که در ژوئیه سال ۱۹۷۳ و از

23 . Online Computer Library Centre

24 . Research Libraries Information Network

25 . Washington Library Network

۲۶ . Ariel : سیستم انتقال مقالات گروه کتابخانه‌های تحقیقاتی است که امکان تحویل سریع، ارزان و کارآمد مدارک را از طریق اینترنت فراهم می‌سازد. این سیستم دارای قابلیت‌های ارسال، دریافت، اسکن و چاپ نیز هست.

ادغام دو کتابخانه مهم انگلستان یعنی NCL^{۲۷} و NLL^{۲۸} به وجود آمد، قادر به تهیه بیش از ۸۰ درصد عناوین موجود در بانک‌های اطلاعاتی مقالات است (۲۰: ۸۶-۹۱؛ ۱۶: ۳۰).

مرکز تهیه مدارک کتابخانه بریتانیا در بین شهرهای لیدز و یورکشایر واقع شده است. این مرکز دارای بیش از سه میلیون کتاب، ۲۴۲۰۰۰ عنوان نشریه و بیش از چهار میلیون سند به صورت میکروفرم بوده و به مجموعه ۷۰۰ کتابخانه تخصصی دیگر نیز دسترسی دارد. تقاضاهای روزانه این مرکز به طور متوسط بیش از ۱۴۰۰۰ مدرک است. ۵۲ درصد از کل این تقاضاها مربوط به خارج از انگلستان است. در اواسط دهه ۱۹۸۰، بیش از ۷۵ درصد درخواست‌های ILL در انگلستان و در حدود ۵۰ درصد درخواست‌های ILL در دنیا از طریق این کتابخانه تأمین شده است. بیش‌ترین درخواست امانت از این کتابخانه، در فاصله سال‌های ۱۹۹۸ و ۱۹۹۹ صورت گرفته که در حدود ۳/۶۷ میلیون برآورد شده است (۳۶: ۱۹۰-۱۹۴).

در حال حاضر، کاربران می‌توانند با استفاده از یک شناسه کاربری مخصوص و از طریق صفحات وب این مرکز به متن مجلات، کنفرانس‌ها، گزارش‌ها، پایان‌نامه‌ها و مواد اطلاعاتی دیگر دسترسی داشته باشند. نحوه سفارش، تحویل و پرداخت هزینه‌های مربوط به آن بنابر سلیقه کاربران و به شیوه‌های گوناگون قابل اجراست. کپی مدارک مورد نیاز از مجموعه کتابخانه بریتانیا (BL) را

حتی به صورت Online نیز می‌توان سفارش داد. این مرکز، تهیه کپی مدارک و پاسخ به درخواست‌های مربوط به آن را در چارچوب قوانین حقوق مؤلف انجام می‌دهد (۴۶).

کلیه درخواست‌های مربوط به ارسال کپی مقالات در صورت قابلیت دسترسی، در عرض ۲۴ تا ۴۸ ساعت پاسخ داده می‌شود و در صورتی که مدارک موردنظر قابل دسترسی نباشد، گزارش آن از طریق پست و یا پست الکترونیک برای درخواست‌کننده ارسال می‌شود. در هر حال، کاربران می‌توانند از وضعیت درخواست‌های خود به صورت پیوسته و از طریق پیوند^{۲۹} مربوط به آن یعنی Replies Inray مطلع شوند (۱۴). چنین به نظر می‌رسد که موفقیت و پیشرفت آتی مرکز تهیه مدارک کتابخانه بریتانیا در گرو همگامی بیش‌تر این مرکز با تحولات تکنولوژیکی در صنعت اطلاع‌رسانی است (۱۷: ۲۲۰-۲۲۴). طراحی یک نرم‌افزار جامع برای جستجوی هم‌زمان در کلیه بانک‌های اطلاعاتی موجود و ارسال درخواست امانت از طریق این فن‌آوری، می‌تواند به سیستم ILL انگلستان سرعت بیش‌تری بخشیده و در وقت کاربران برای جستجوی جداگانه هر بانک اطلاعاتی صرفه‌جویی کند (۴۲: ۱۸۴-۱۹۱).

استرالیا

در سالیان اخیر، تغییرات زیادی در کتابخانه‌های دانشگاهی استرالیا رخ داده که مهم‌ترین آن‌ها فاصله گرفتن از مواد اطلاعاتی

27 . National Central Library

28 . National Lending Library

29 . Link

چاپی و حرکت به سوی مواد اطلاعاتی الکترونیکی است. در هر حال، علت این امر تنها ظهور پیشرفت‌های چشمگیر در عرصه تکنولوژی اطلاعات نیست، بلکه فشار ناشی از محدودیت‌های مالی برای تهیه همه منابع اطلاعاتی لازم و تأمین نیازهای اطلاعاتی کاربران کتابخانه‌ها از دیگر دلایل این دگرگونی محسوب می‌شود. بدیهی است که اهمیت و ارزش آموزش‌ها و پژوهش‌های دانشگاهی به کمیت و کیفیت اطلاعاتی بستگی دارد که توسط کتابخانه‌های دانشگاهی در دسترس استادان و دانشجویان قرار می‌گیرد. کتابخانه‌های مؤسسات آموزشی استرالیا خیلی زود به وجود مشکلات ناشی از افزایش فزاینده حجم منابع اطلاعاتی و محدودیت‌های مالی و فیزیکی تهیه این منابع واقف شده و به توسعه همکاری‌های محلی و ملی برای اطلاعاتی در جهت برآوردن نیازهای اطلاعاتی کاربران خود روی آورده‌اند.

استرالیا، دارای سنت و پیشینه‌ای غنی در زمینه امانت بین کتابخانه‌ای به‌ویژه در حیطه کتابخانه‌های دانشگاهی است. شهرت سیستم ILL استرالیا در دنیا بیشتر به دلیل همکاری‌های داوطلبانه مؤسسات آموزشی این کشور در زمینه اشتراک منابع است. فعالیت‌های امانت بین کتابخانه‌ای در استرالیا تا اواخر دهه ۱۹۷۰ بیشتر بر امانت اصل مدارک از یک کتابخانه به کتابخانه دیگر استوار بود. پس از دهه هفتاد، تحولی اساسی در این استراتژی رخ داد، به گونه‌ای که دیگر بر ارسال مدارک به شکل فتوکپی تأکید می‌شد.

پس از دهه ۱۹۹۰، ارسال تصویر مدارک رفته رفته به صورت شبکه‌ای و الکترونیکی تغییر یافته است. در حال حاضر، پروژه‌های زیادی در زمینه امانت بین کتابخانه‌ای با مشارکت کتابخانه ملی استرالیا^{۳۰} و با اهداف مشابه در این کشور در حال اجراست که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از: پروژه مدیریت هماهنگ امانت بین کتابخانه‌ای، پروژه نرم‌افزار تحویل مدارک الکترونیکی مشترک و پروژه ملی امانت بین کتابخانه‌ای (۲۵: ۱۰۳-۱۰۷).

مالزی

رشد سریع دانش بشری و بروز مشکلاتی چون کاهش بودجه کتابخانه‌ها و افزایش فزاینده بهای مدارک موجب شده کتابخانه‌های کشورهای در حال توسعه قادر به گردآوری همه منابع مورد نیاز کاربران خود نباشند و به این ترتیب، لزوم اجرای برنامه‌های همکاری بین کتابخانه‌ها در سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی بیش از پیش در این کشورها آشکار می‌شود. در بین کشورهای در حال توسعه، مالزی دارای نظام امانت بین کتابخانه‌ای کاملاً پیشرفته‌ای است. قانون مصوب سال ۱۹۸۷ در این کشور، کتابخانه ملی مالزی را ملزم ساخته که علاوه بر انجام وظایف معمول خود، به عنوان مرکزی برای امانت و تبادل منابع کتابخانه‌ای نیز عمل کند. این فعالیت، بخش مهمی از سیستم تحویل انتشارات^{۳۱} را تشکیل می‌دهد. این سیستم که نوعی سیستم امانت بین کتابخانه‌ای است، از سوی دولت مالزی حمایت شده و دارای ۲۳۳

کتابخانه عضو است. فرم‌های مربوط به PDS به طور متمرکز تهیه شده و در اختیار همه کتابخانه‌های شرکت‌کننده در این نظام قرار می‌گیرد. در این سیستم، دستگاه فاکس به‌طور گسترده برای درخواست و ارسال مدارک به کار می‌رود. علاوه بر آن، نرم‌افزاری نیز برای ارسال فرمت الکترونیکی درخواست‌های ILL پیش‌بینی شده و مورد استفاده قرار می‌گیرد. به این ترتیب، نقل و انتقال درخواست‌ها و مدارک اغلب در مدت زمانی بسیار کوتاه و حتی در عرض چند دقیقه صورت می‌گیرد (۳۳: ۱۷-۲۴؛ ۱۸: ۱۹-۲۶).

هندوستان

هند از پیشگامان عرصه کتابداری و اطلاع‌رسانی به شمار می‌رود و دهلی مرکز اصلی منابع اطلاعاتی این کشور است. این منابع اطلاعاتی به طور عمده در آرشیوها، مراکز اسناد و اطلاع‌رسانی و در کتابخانه‌های مختلف این کشور قرار دارد. با این حال، کتابخانه‌های هند در عصر انفجار اطلاعات برای دسترسی و بازیابی اطلاعات مورد نیاز کاربران خود به خوبی تجهیز نشده‌اند، زیرا آن‌ها نیز مانند سایر کتابخانه‌های سراسر دنیا با محدودیت‌های مالی و فیزیکی مواجه هستند. یکی از محدود راه‌حل‌های موجود برای مقابله با این محدودیت‌ها، اشتراک منابع از طریق خودکارسازی و استفاده از شبکه‌های کامپیوتری در کتابخانه‌هاست.

در ژانویه ۱۹۹۸، مرکز بین‌المللی

هندوستان^{۳۲} در زمینه تأمین شبکه کتابخانه‌های دهلی^{۳۳} با نام DELNET آغاز به فعالیت کرد. در واقع، DELNET، نخستین شبکه کتابخانه‌ای هند است که با حمایت مالی سیستم اطلاع‌رسانی ملی علوم و تکنولوژی^{۳۴} آغاز به کار نمود و در سال ۱۹۹۲ با پشتیبانی مرکز اطلاع‌رسانی ملی^{۳۵} دولت هند، به‌طور مستقل اعلام موجودیت کرد. هدف اصلی DELNET پیشرفت و توسعه اشتراک منابع در میان اعضای دهلی و شهرهای اطراف آن است که این امر از طریق گسترش شبکه‌ای از کتابخانه‌ها، ذخیره‌سازی و اشاعه اطلاعات، ارائه خدمات اطلاع‌رسانی به کاربران و فعالیت‌های هماهنگ برای گسترش مجموعه و کاهش دوباره‌کاری‌های غیرضروری انجام می‌شود. در این شبکه، ۶۸ کتابخانه عضویت دارند. کتابخانه‌های دارای بیش از ده هزار جلد کتاب به‌عنوان اعضای رسمی و کتابخانه‌های دارای مجموعه کمتر از ده هزار جلد به عنوان اعضای نیمه‌رسمی محسوب می‌شوند که گروه اول دارای ۷۸ عضو و گروه دوم دارای ۸ عضو است. اعضای شبکه DELNET را کتابخانه‌های دانشگاهی، دانشکده‌ای، سازمانی، دولتی و عمومی تشکیل می‌دهند. برخی از مؤسسات واقع در مناطق خارج از دهلی نظیر بوپال، پنجاب، سیملا، آندراپرادش^{۳۶} و ... نیز اخیراً به این شبکه پیوسته‌اند. DELSEARCH ابزار جستجو در DELNET و یک بانک اطلاعاتی ناپیوسته است که از طریق پست الکترونیکی قابل دسترسی است. این بانک اطلاعاتی،

32 . India International Centre

33 . Delhi Library Network

34. National Information System in Science and

Technology (NISSAT)

35 . National Informatic Centre (NIC)

36 . Bhopal, Punjab, Simla, Andhra Pradesh

کاربران را قادر می‌سازد تا در فهرستگان‌های DELNET (شامل فهرستگان کتاب‌ها، فیلم‌های ویدئویی، دست‌نوشته‌ها، مجلات، کتاب‌های هندی و ...) به جستجوی منابع مورد نظر خود پردازند و در صورت تمایل از طریق سرویس امانت بین‌کتابخانه‌ای این شبکه مدارک دلخواه خود را درخواست و دریافت نمایند. سیستم ILL این شبکه، از ژانویه ۱۹۹۷ به صورت پیوسته فعال و به مدت سه ماه به طور رایگان به کار گرفته شد، ولی از آوریل ۱۹۹۷ اقدام به اخذ وجوهی برای ارائه خدمات خود کرده است (۳۴: ۲۲۰-۲۲۷).

نیجریه

مجموعه منابع اطلاعاتی کتابخانه‌های کشورهای جهان سوم همواره دارای کمبودهای بسیار بوده و به همین دلیل و همچنین به سبب محدودیت اعتبارهای مالی این کتابخانه‌ها، امانت بین‌کتابخانه‌ای در این کشورها مورد توجه و استقبال زیادی قرار گرفته است (۲۴: ۲۶-۳۳). در این میان، کمبود منابع مالی، مهم‌ترین عاملی است که کتابداران این منطقه را وادار ساخته تا در روش‌های سنتی گسترش مجموعه و اشتراک منابع تجدیدنظر کنند، به گونه‌ای که اینک اتخاذ سیاست‌های نوین در اشتراک منابع و تحویل مدارک مورد نیاز یکی از راهکارهای اساسی دسترسی به منابع اطلاعاتی در این کتابخانه‌ها محسوب می‌شود (۲۳: ۱۲-۱۶؛ ۴۴: ۷۰-۷۵).

امانت بین‌کتابخانه‌ای راهکاری است که این کشورها برای حل مشکلات موجود در عرصه اطلاع‌رسانی و تأمین نیازهای اطلاعاتی

کاربران خود در نظر گرفته‌اند. کتابخانه‌های نیجریه نیز مانند کتابخانه‌های سایر کشورهای آفریقایی با مشکلات جدی در زمینه کمبود منابع اطلاعاتی روبه‌رو هستند. نظام امانت بین‌کتابخانه‌ای در این کشور به گونه‌ای است که هر کتابخانه منابع خود را به کتابخانه‌های دیگر امانت می‌دهد. در کتابخانه‌های دانشگاهی نیجریه بر روی پژوهشگران غیردانشگاهی نیز باز است و مراجعان می‌توانند از خدمات فتوکپی و میکروفرمی کتابخانه‌ها استفاده کنند. علاوه بر آن، کپی مقالات مجلاتی که در یک کتابخانه موجود نیست، از سایر کتابخانه‌های داخل و خارج از این کشور برای متقاضیان تهیه می‌شود (۱۵: ۵).

نتیجه‌گیری

نظام امانت بین‌کتابخانه‌ای سهم بسزایی در تحقق رسالت اصلی کتابخانه‌ها یعنی ارائه اطلاعات مورد نیاز، به‌موقع و با هزینه مناسب به استفاده‌کنندگان نهایی دارد. بدیهی است که نظام امانت بین‌کتابخانه‌ای باید بر مبنای قوانین، روش‌ها و دستورالعمل‌های مدونی پایه‌ریزی شود که از سوی همه کتابخانه‌های عضو پذیرفته و لازم‌الاجرا شناخته شده باشد، لیکن به‌کارگیری این دستورالعمل‌ها بدون درک عمیق مسئولان، به‌ویژه کتابداران از مفهوم اشتراک منابع، فواید، کاربردها و راهکارهای اجرایی آن، عملاً به نتایج مورد انتظار نخواهد انجامید. بنابراین پیش از هر گونه اقدامی در جهت اجرای نظام‌های امانت بین‌کتابخانه‌ای در کشور، لازم است با مطالعه، بررسی و استفاده از تجارب موفقیت‌آمیز سایر کشورهای

باسابقه در این زمینه به یک برنامه‌ریزی جامع و اصولی پرداخت که در آن ایجاد و تقویت زیرساختارهای فرهنگی و تکنولوژیکی لازم، شناسایی پیش‌نیازها، مشکلات و روش‌های غلبه بر آن‌ها کاملاً مورد توجه قرار گیرد تا بتوان از توقف و شکست پروژه‌های مرتبطی که متضمن خسارات جبران‌ناپذیر به اقتصاد گردش روان اطلاعات و توسعه ملی است، پیشگیری نمود.

منابع

۱. آیین‌نامه طرح امین. [قابل دسترسی در]:
<http://www.irandoc.ac.ir/Sharing/Amin/Direction/regulat.htm>. [16 Jul. 2007]
۲. «اشتراک منابع: تاریخچه». *اتفاق*، دوره اول، ۳ (اسفند ۱۳۷۹). [قابل دسترسی در]:
<http://213.176.21.23/Sharing/Ettefaq/No3/d3.htm>. [16 Jul. 2007]
۳. امین‌پور، فرزانه. «امانت بین‌کتابخانه‌ای در دانشگاه‌های علوم پزشکی کشور: چالش‌ها و عوامل مؤثر». *فصلنامه کتاب*، دوره شانزدهم، ۱ (بهار ۱۳۸۵): ۳۵-۴۴.
۴. همو. *مقدمه‌ای بر علم‌سنجی*. اصفهان: دانشگاه علوم پزشکی اصفهان، ۱۳۸۵.
۵. همو. «همکاری بین‌کتابخانه‌ای». *دایرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی*. ج ۲. ص ۱۸۸۶-۱۸۸۹.
۶. بوستیک، شارون ال. «مروری بر تاریخچه کنسرسیوم‌های کتابخانه‌های دانشگاهی در ایالات متحده». ترجمه مریم نظری. *اتفاق*، دوره سوم، ۳ (اسفند ۱۳۸۱). [قابل دسترسی در]:
http://www.irandoc.ac.ir/Sharing/Ettefaq/No_3_3/default.htm. [16 Jul. 2007]
۷. توفیق، مسعوده. «گزارش طرح امانت بین

کتابخانه‌های ایران در سال ۱۳۵۰ و ۱۳۵۱». *نشریه فنی مرکز مدارک علمی ایران*، دوره دوم، ۳ و ۲. [قابل دسترسی در]:

<http://www.irandoc.ac.ir/ETELA-ART/JiSold/2&3-2-6.htm>. [16 Jul. 2007]

۸. حسینی ح. «امانت بین کتابخانه‌ها در ایران». پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه تهران، ۱۳۵۲.

۹. زندی، هوشنگ. «بررسی نظرات مسئولین کتابخانه‌ها درباره تعاون و اشتراک منابع بین کتابخانه‌های علوم پزشکی کشور». پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی ایران، ۱۳۷۳.

۱۰. «طرح امین: امانت بین کتابخانه‌ها». [قابل دسترسی در]:

<http://www4.irandoc.ac.ir/sharing/amin.htm>. [16 Jul. 2007]

۱۱. *طرح گسترش خدمات کتابخانه‌های علوم پزشکی*. تهران: اداره کل اطلاع‌رسانی و کتب و نشریات معاونت پژوهشی وزارت بهداشت. ۱۳۷۸. [جزوه].

۱۲. فرزین، فرزانه؛ احمدی لاری، رکن‌الدین. «امانت بین کتابخانه‌های». *اطلاع‌رسانی*، دوره سیزدهم، ۱ (پاییز ۱۳۷۶): ۳-۸.

۱۳. نشاط، نرگس. «بررسی وضعیت همکاری میان کتابخانه‌های دانشگاهی و تخصصی در ایران». پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی تهران، ۱۳۷۵.

14. "A single source for al your document needs". [on-line]. Available: <http://www.bl.uk/services/bsds/dsc/deliverly.html> [16 Jul. 2007]

new information technology in Nigerian libraries". *Library Review*, Vol.40, No.5 (1991): 12- 16.

24. Ephraim, P. E. "Medical practice, research and training in Nigeria: the current state of Interlibrary loan and document supply". *Interlending and Document Supply*, Vol.21, No.3 (1993): 26-33.

25. Greenaway, J. "Interlending and document supply in Australia: the way forward". *Interlending and Document Supply*, Vol.25, No.3 (1997): 103- 107.

26. Guerrero, EM. "Interlibrary loan in Latin America: policies and practices". *Interlending and Document Supply*, Vol.23, No.3 (1995): 13- 17.

27. Guerrero, EM; Mattes, D. "Interlibrary loan in Mexico: two solutions to an age-old problem". *Interlending & Document Supply*, Vol.31, No.1 (2003): 12- 14.

28. *Harrod's Librarians Glossary & Reference Book*. 7th ed. Aldershot: Eng. Gower, 1990.

29. Ibrahim, B. "Interlibrary loans in the Arabian Gulf: issues and requisites". *Interlending and Document Supply*, Vol.21, No.2 (1993).

30. "Interlibrary loan". *Encyclopedia of library & information science*, Vol.12. New York: Marcel Dekker (1994):197.

31. IPIG-EFILA. "Interlibrary loan protocol tutorial". [on-line]. Available: <http://www.iccu.sbn.it/genera.jsp?id=252>.

15. Bankole, M. B. "Education explosion and university library development in Nigeria". *Nigerian Libraries*, Vol.3, No.1 (1997): 5.

16. "British library now a document supplier on the first search catalog". *OCLC Newsletter*, (Jan. Feb. 1994): 30.

17. Carrigan, D. "From interlibrary lending to document delivery: the British library document supply centre". *Journal of Academic Librarianship*, Vol.19, No.4 (1993): 220- 224.

18. Cornish, G. P. "Developing document delivery in South East Asia now and in the future". *Interlending and Document Supply*, Vol.24, No.4 (1996): 19-26.

19. Ibid. "Document supply in Latin America- report of a seminar". *Interlending & Document Supply*, Vol.29, No.3 (2001): 126- 128.

20. Ibid "Many titles, one editor: a history of interlending & document supply". *Interlending & Document Supply*, Vol.29, No.2 (2001): 86- 91.

21. Davis, J. E. "Strategic issues in managing information and document supply in academic libraries". *Library Management*, Vol.19, No.5 (1995): 318- 326.

22. DOCLINE Fact Sheet. [on-line]. Available: <http://www.nlm.nih.gov/pubs/factsheets/docline.html>. [16 Jul.2007]

23. Ekpenyong, G. D. "Prospects for

an Australian perspective". *Library Hi Tech*, Vol.17, No.3 (1999): 256- 264.

40. Moahi, K. H. "Issues of just-in-time (access) v. just-in-case (ownership) for libraries in developing countries: lessons to be learnt from developed countries". *Library Review*, Vol.51, No.7 (2002): 341- 349.

41. Parry, D. "Why requests fail". *Interlending and Document Supply*, Vol.25, No.4 (1997): 147- 156.

42. Prowse, SW. "Current trends in interlending and document delivery in the UK". *Interlending and Document Supply*, Vol.28, No.4 (2000): 184- 191.

43. Reitz, J. M. "Resource sharing". *ODLIS: Online Dictionary of Library and Information Science*. [on-line]. Available: <http://lu.com/odlis>. [16 Jul.2007]

44. Roubenheimer, J. "Interlibrary loans in new democratic societies- South African experiences". *Interlending and Document Supply*, Vol.26, No.2 (1998): 70- 75.

45. Siddighi, MA. "Brief communication: document delivery in the Arabian Gulf". *Interlending and Document Supply*, Vol.28, No.3 (2000): 140- 142.

46. "The British library remote copy services". [on-line]. Available: <http://www.bl.uk/services/copy.html> [16 Jul.2007]

[16 Jul.2007]

32. Jackson, M. E. "The North American interlibrary loan and document delivery project: improving ILL/DD services". *Interlending & Document Supply*, Vol.25, No.1 (1997): 8- 10.

33. Kahl, S. C. "A first step: the US-Mexico interlibrary loan project". *Journal of Interlibrary Loan, Document Delivery and Information Supply*, Vol.4, No.1 (1993): 17- 24.

34. Kaul, H. K. "Delnet: an effective resource sharing model in India". *Asian Libraries*, Vol.8, No.6 (1999): 220- 227.

35. Lacroix, EM. "Interlibrary loan in U.S. Health science libraries: journal article use". *Bulletin of Medical Library*, Vol. 82, No. 4 (1994): 363- 368.

36. Line, M. B; Uguhart, D. J. "Interlibrary services in the UK". *Interlending & Document Supply*, Vol.30, No.4 (2002): 190- 194.

37. Majid, S. "Resource sharing among agricultural libraries in Malaysia". *Library Review*, Vol.48, No.8 (1999): 384- 394.

38. Malinowski, T. "The economics of access versus ownership: the cost and benefits of access to scholarly articles via interlibrary loan and journal subscriptions". *Serial Review*, Vol.22, No.4 (1996): 99- 100.

39. Mclean, N. "The evolution of information resource sharing infrastructure,